

۳، اردیبهشت ماه، ۱۳۹۶، تهران، ایران

فرهنگ و تأثیرپذیری آن از هنر، معماری و شهرسازی در راستای ایجاد فرهنگ دانش بنیان

فریبا فتحی^۱

^۱ دانشجوی دکتری تخصصی معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز،
FATHIFARIBA90@GMAIL.COM

چکیده

انسان موجودی با متغیرهای بسیار زیاد است، در نتیجه برای شناخت انسان باید از جنبه‌های گوناگونی به آن پرداخته شود. از زمانی که انسان‌ها از غارها بیرون آمدند و دست به ساخت و ساز زدند همواره خواسته‌های خود را به شکل‌های گوناگونی پیاده ساخته‌اند. از نقوش ایجاد شده بر روی دیواره‌های غارها تا اجتماعات شهری و ایجاد شهرهای اولیه، همیشه انسان‌ها یا از محیط پیرامون الگو گرفته‌اند و یا طبق نیازهای جسمی و روحی خود دست به ساخت و ساز و خلق اثری زده‌اند. یکی از متغیرهای شاخص انسان فرهنگ است. فرهنگ متشکل از عواملی چون: مذهب، زبان، تحصیلات، زیبا شناسی قوانین و سیاست، فن آوری و فرهنگ مادی، ارزش‌ها و طرز تفکر و ... می‌باشد. این پژوهش در راستای پاسخگویی به سؤال‌های موجود شکل گرفته است: "آیا فرهنگ از هنر، معماری و شهرسازی تأثیر می‌پذیرد؟" و همچنین: "چگونه می‌توان مبحث دانش بنیان را در جامعه نهادینه کرد؟".

اطلاعات بدست آمده از طریق مطالعات کتابخانه‌ای جمع‌آوری گردیده‌اند. در واقع در این پژوهش داده‌ها بصورت کیفی مورد بررسی قرار گرفته و روش مورد استفاده در این پژوهش تحلیلی می‌باشد.

کلمات کلیدی

فرهنگ، هنر، معماری، شهرسازی، فرهنگ دانش بنیان.

توجه داشته در حالی که روان‌شناسی بوم‌شناختی به جای مطالعه‌ی روان‌فرد، رفتارهای انسان را با تمام تعلقات محیطی و پیشینه‌ی ذهنی و فرهنگی مطالعه می‌کند. نکته‌ی اصلی مورد توجه این حوزه‌ی روان‌شناسی، اهمیت دادن به ابعاد کالبدی - فضایی محیط به منزله‌ی تعیین‌کننده‌ی اعمال انسان و روابط بین فردی، درون‌گروهی و اجتماعی است. در مطالعات این حوزه، در مرتبه‌ی اول ویژگی‌های کالبدی محیط که پذیرای وقوع رفتارهاست مورد توجه قرار گرفت. ادوارد هال (۱۳۷۶) این ویژگی‌های کالبدی - فضایی را به منزله‌ی بعد پنهنان تعریف کرده است.

۱- مقدمه

طبق گفته‌ی هارولد پروشانسکی: "محیط کالبدی که ما می‌سازیم، به همان اندازه‌ای که پدیده‌ی کالبدی است، پدیده‌ی اجتماعی است". فرهنگ از جمله عوامل مهم و تأثیرگذار در رفتارها می‌باشد. یکی از متغیرهای وجود انسان که همیشه با اوست ولی در بیشتر موارد بطور مستقیم به آن توجه نمی‌شود. نقطه‌ی عطف تحولات روان‌شناسی محیط در رشته‌های طراحی پیدایش روان‌شناسی بوم‌شناختی است. روان‌شناسی کاربردی به طور سنتی به مباحث کلی محیط و رفتار

۳، اردیبهشت ماه، ۱۳۹۶، تهران، ایران

در چیستایی زیبایی، "گروتز" بر این نکته اشاره دارد که زیبایی معماری را می توان پیامی به سوی حواس یا پذیرنده های دریافت کننده زیبایی دانست که از اطلاعاتی کافی برخوردار باشد، یعنی میزان بداعت آن یا محتوای زیباشناختی از حداکثر دریافت ذهنی یعنی ۱۶ بیت در ثانیه کمی بیش تر باشد. [۳]

روند حاکم بر تحولات شهری گرایش به سمت یکسان سازی و تخریب هویت های فرهنگی (ملی و محلی) دارد. نگاهی به نحوه ایجاد هویت های کالبدی در شهرها می تواند گامی در جهت شناخت ریشه بحران بی هویتی در شهرها باشد. [۵]

در جریان ساخت و ساز در کشور ما فضاهای شهری مورد بی توجهی فراوان واقع شده اند. فضاهای شهری فعلی معمولاً محصول کنار هم قرار گرفتن بناها و باقی مانده ی اراضی ای است که زیر ساخت نرفته اند. در بهترین و اندیشیده شده ترین شرایط، این فضاها از یک ضرورت صرفاً عملکردی سربر می آورند که در سیطره خودروهی شخصی می باشند. در هر دو حالت، اعتبار فضای شهری قائم به ذات و منوط به رویدادها و تعاملات اجتماعی جاری در آن نیست. بلکه این فضاها، اعتبار خود را حداکثر از توده های ساختمانی یا عملکردی که در خدمت آن است وام می گیرند. [۶]

شکی نیست که شهر نشینی معاصر در ایران روندی شتاب زده بوده است که با سرازیر شدن درآمدهای نفتی در طول نیم قرن گذشته در این کشور به وجود آمده و به همین دلیل نیز ابعاد تاسف آور و منفی زیادی در خود داشته است: آسیب های اجتماعی، کژکارکردها، مشکلات شهری، آلودگی های زیست محیطی،... برخی از این ابعاد نامناسب هستند. اما این امر نباید سبب شود که ما نیمه پر لیوان را نبینیم و آن به وجود آمدن زیر ساختارهای شهری به صورتی گسترده و شکل گرفتن یک جامعه مدنی (به معنی شهری) در گسترده ترین و عمیق ترین شکل آن در این کشور است که به نظر ما ضامن اساسی برای رشد و اعتلای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی ما است. میلیون ها جوانی که امروز در دانشگاه های کشور تحصیل می کنند یا از آنها فارغ التحصیل شده اند. میلیون ها شهرنشینی که تلاش می کنند هر چه زودتر خود را با پدیده بسیار پیچیده ای به نام شهر و به خصوص شهر بزرگ با تمام سازماندهی و نظم سخت آن سازش داده و زندگی جمعی را بیاموزند، راهی سخت و دشوار و گاه آسیب زا است اما راهی است که تنها امکان برای رشد فرهنگ و بالندگی ما به حساب می آید. [۷]

زمانی که آدم اسمیت، پدر علم اقتصاد در قرن هجدهم به نقش سازنده تخصص در تولید و اقتصاد اشاره کرد و خلق و بکارگیری دانش را عاملی در افزایش کارایی ساختار اقتصاد بیان کرد، ریشه های اقتصاد

نظریه ی مکان - رفتار یا فرارگاه رفتاری مهم ترین دستاورد روان شناسی بوم شناختی است. بارکر (۱۹۶۸) نظام تحلیل الگوهای رفتار را در ارتباط با مکان کالبدی همان رفتار تدوین کرده است. این رویکرد به دلیل پرداختن به محیط کالبدی به موضوع طراحی مربوط است. برخی از معماران به جای واژه ی فرارگاه رفتاری که در روان شناسی بوم شناختی بکار رفته است، از واژه " فضای فعالیت " استفاده کرده اند. [۱]

تصویر ذهنی، حاصل فرآیندی دو جانبه و مستمر بین ناظر و محیط اوست، با اغماض نسبت به تفاوت های جزئی، تصویر ذهنی جمعی در بستر یک فرهنگ و محیط مشترک قابل دستیابی است. اگر مشکلات بافت های ما در مسائل کالبدی خلاصه می شد، شاید مقابله با آنها چندان دشوار نبود. ولی درون این کالبد انسان هایی زیست می کنند که اتفاقاً نحوه ی زندگی کردن آنها در کنار یکدیگر یکی از وجوه تمایز بافت و محله است. در زندگی روزمره انسان، فضا و عناصر محصور کننده ی آن، از فناوری، زیبایی شناسی یا حتی تفسیر معنایی خالص، بسیار مهم ترند. فضا هم ما را گردهم می آورد و هم پراکنده می سازد. این مطلب در چگونگی ارتباط برقرار کردن ما مهم است. فضاء جزء اساسی صورت بنیادین و جهانشمول ارتباطات است. در حالی که زبان انسانی فضا، در فرهنگ های مختلف متفاوت است، در تمام جهان هر جا و هر زمان که مردم گردهم می آیند، مشهود است. [۲]

در فرهنگ " زبان فلسفی فولکیه"، زیباشناسی دانش اثباتی است که موضوعش زیبایی هنری باشد و مترادف با فلسفه هنر انگاشته شود. "زیبایی"، نمودی از پدیده است که پس از ادراک توسط حواس و انتقال به مرکز اندیشه یا مشاهده ادراک کننده، آن خاصیت را دارد که واکنش هایی مبتنی بر تجربه های اندوخته شده را برانگیزد. [۳]

در عصر تکنولوژی، معنای هنر و همچنین شکل و کار ویژه ی آن به طور کلی بیان و ارتباط بصری تغییر زیادی کرده است، ولی بسیاری از مفاهیم زیباشناسی در هنر همچنان به صورت گذشته باقی مانده و دستخوش تغییری متناسب با تحولات قرن اخیر نشده است؛ حال آنکه خصوصیات هنرهای بصری و نحوه ی ارتباط آن با جامعه و نظام آموزشی امروز به طرز شگفت انگیزی دگرگون شده است. [۴]

امانوئل کانت می گوید: "تجربه ی زیبایی موجب هیچ نوع معرفت خواه تاریخی خواه علمی یا فلسفی نیست." و ادامه می دهد: "این نوع تجربه را به این دلیل می توان حقیقی خواند که ما را از فعالیت ذهن خود آگاه تر می سازد." فلاسفه از این موضوع برداشتهای گوناگون داشته اند، ولی همگی معتقدند که در هنر عواطف و احساسات و موضوع وجود دارد.

۳، اردیبهشت ماه، ۱۳۹۶، تهران، ایران

نگاه داشتن آنها از یکدیگر جنبه ی مفید بودن و جنبه ی صرفاً هنری و زیبا شناسانه ی آنها بوده است. [۴]

منظور از مفید بودن یک محصول آن است که طرح و یا تولید آن برای برای نیازهای اولیه و روزمره ی انسان باشد. اینگونه نیازهای انسان، از فرهنگ های بدوی- خواه باستانی، خواه متعلق به عصر حاضر- تا فرهنگ صنعتی پیشرفته ی امروز، تفاوت چندانی نکرده است.

در واقع، اطلاعات "سمانتیک" ذهن را مشغول می دارد و اطلاعات "زیباشناسی"، عواطف را مخاطب قرار می دهد. فروید در کتاب "ناآرامی در فرهنگ" حاصل زیبایی را تسکین دهنده ای برای تحمل زندگی در رنج ها و مشکلات می انگارد. [۳]

معماری:

معماری، انتظام بسیار پیچیده ای است. اکثر مردم در تماس مستقیم با معماری زندگی می کنند. معماری مکان سکونت، کار و بازی را فراهم می کند. در برابر چنین وظیفه ای شاید معماری فرم های مختلفی برای انواع کاربری ها و تجربیات بشر داشته باشد. با وجود اینکه معماری امر مشخص و معینی نیست، اما در تسهیل کاربری های خاص، وظایفی دارد. به دلیل فرم های گوناگونی که معماری شاید داشته باشد و نیازی که در کاربری های خاص به آن است، باید معماری را هم هنر و هم علم دانست. [۱۰]

معماری به نظم، ترتیب، هماهنگی، تناسب، شایانی و علم اقتصاد وابسته است. [۱۱]

واضح است که نمی توانیم هیچ رویداد و الگوی رویدادی را بدون جایی که در آن اتفاق می افتد تصور کنیم. همینطور نمی توانیم درباره جایی فکر کنیم بدون آنکه چیزی که در آن روی می دهد را ندانیم. پس در حقیقت آنچه در اول هندسه مرده ای می نماید (بنا یا مجموعه بناها) در واقع چیزی یا روح یا سیستمی زنده و مجموعه ای از الگوی رویدادهای همجوار و متعادل با یکدیگر است که بارها و بارها تکرار می شود و با مکان خود همراهند. زبان فضا جهانشمول است، بنابراین بسیاری از ریشه های آن در ویژگی های بنیادین نوع انسان یافت می شود.

پس به روشنی یکی از نقش های فضا، آفرینش مکان هایی است که بروز دامنه ای از هویت های مورد استفاده ی زندگی را تسهیل کند. [۲]

دانش بنیان در حال شکل گیری بود. پس از وی نیز دانشمندان زیادی به نقش نوآوری در اقتصاد توجه خاصی داشتند تا جایی که امروزه نقش علم و دانش و نوآوری در خلق اقتصادها قدرتمند بسیار پرنرنگتر از سایر عوامل تولید است. اقتصاد دانش بنیان در ابتدا توسط مجمع کشورهای توسعه یافته (OECD) مطرح شد و در آن نقش علم و فناوری در اقتصاد بسیار حایز اهمیت بیان شد. همچنین کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) در اقتصاد به منزله محرک تلقی شده و مشخص گردید بسترهای فناوری اطلاعات و ارتباطات با از میان برداشتن موانع دسترسی به دانش زمینه های اقتصاد دانش بنیان را فراهم می نماید.

با توجه به مطالب عنوان شده، در این پژوهش سعی شده است با بیان اهمیت نقش فرهنگ در شکل گیری جامعه، نقش فرهنگ در زمینه سازی مبحث دانش بنیان تأکید شود.

بدنه اصلی

فرهنگ:

فرهنگ شامل تمدن، سنت، تاریخ، ادبیات، شیوه زندگی است [۸]. همه معماران بر این امر توافق دارند که "بنا" بر پایه نظامی از نسبت ها و روابط و کنش ها ایجاد می شود و به نوعی نظم فضایی می انجامد که می توان آن را سازماندهی فضایی یا الگوی فضایی بنا نامید. منشاء این روابط و نسبت ها را می توان در عرصه های زیستی و فعالیت هایی که در بنا روی می دهند و شکل می گیرند یافت. این الگوها چیزی جدا از فرهنگ و نحوه زندگی افراد نمی باشد که خود را در غالب بنا نشان داده است. می توان به کمک فضا به افراد القاء کرد که برخی رفتارها را اتخاذ نمایند. تنها کافی است فضای مناسب فراهم آید تا مردم خود به خود به سمت آن رفتار یا رفتارهای مشابه آن گرایش یابند. برای مثال اگر وقوع انواع رفتارهای مرتبط با فعالیت نشستن مدنظر باشد، کافی است فضای مناسب را برای نشستن در محیط تعبیه نمود. [۶]

فضا جزء اساسی صورت بنیادین و جهانشمول ارتباطات است. در حالی که زبان انسانی فضا، در فرهنگ های مختلف متفاوت است، در تمام جهان هر جا و هر زمان که مردم گرد هم می آیند، مشهود است. [۲]

هنر:

آشکار کردن روح بشر و هدایت آن به سمت نیروی زیبایی شناسی و درک لذت بردن از آن یکی از فواید مهمی است که از شاهکارهای انتزاعی بدست می آید. [۹]

هنرهای بصری را به دو گروه با نام هنرهای زیبا و هنرهای کاربردی تفکیک کرده اند. تعریف و حدود معنای این نامها در هر برهه ای از تاریخ دچار تغییر و دگرگونی گشته است، ولی مهم ترین عامل جدا

نخستین کنفرانس ملی به سوی شهرسازی و معماری دانش بنیان

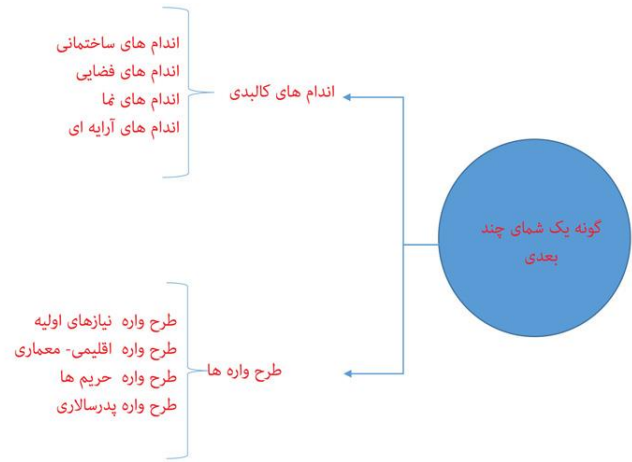
۳، اردیبهشت ماه، ۱۳۹۶، تهران، ایران

رشته‌ای تعریف شده است. در یک مسئله شهری مجموعه‌ای از عوامل فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و ... وجود دارد.

مطابق مدل ارائه شده توسط "جان لنگ"، که به نوبه خود باقتباس از نظریه سلسله مراتب نیازهای آبراهام مازلو تدوین شده است، کیفیت های طراحی شهری را می توان برحسب برآورده ساختن گونه های مختلف نیازهای انسان طبقه بندی نمود.

نیازهای فیزیولوژیک، نیاز به "ایمنی و امنیت"، نیاز به "وابستگی"، نیاز به "عزت و اعتماد به نفس"، نیاز به "تحقق خویشتن"، نیازهای "شناختی - زیباشناختی". [۱۳]

هر فضایی تبلور نیازهای جسمی و روحی انسان بشمار می رود و به زبان دیگر همواره پیوند نزدیکی بین بستر رفتار و آن رفتار معین وجود دارد. [۶]

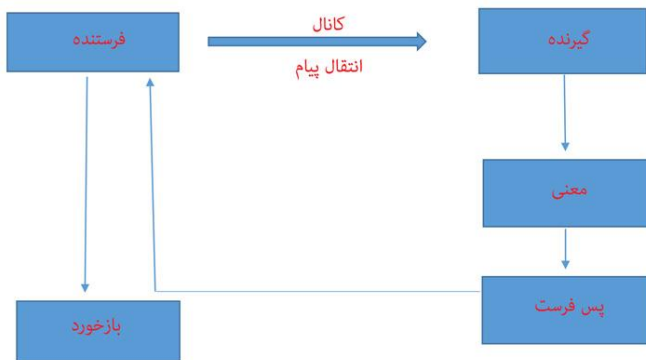
شکل ۱- [۱۲]

شهرسازی:

شهرها بسیاری از خصوصیات ساختمان ها را دارا هستند. آنها ساختارهایی فضایی و محیط هایی تجربه پذیرند که با کاربرد خاصی در ذهن طراحی شده اند. این شباهت ها معمار را در یک موقعیت ایده آل برای تأثیر در طراحی، رشد و توسعه ی محیط های شهری قرار می دهد. معماران همچنین مسئول ساختمان های شکل دهنده ی شهر هستند و در طرح هایشان محیط شهری را مستقیماً تحت تأثیر قرار می دهند. [۱۰]

شهرسازی یعنی مطالعه طرح ریزی و توسعه شهرها بادر نظر گرفتن احتیاجات اجتماعی و اقتصادی باتوجه به حداقل رساندن مشکلات شهری و پاسخ گویی به نیازهای عمومی جمعیت شهری. شهرسازی یک کارگروهی و یک کوشش دسته جمعی باشکرت متخصصین علوم است که به نحوی در زمینه مسائل شهری می توانند به مطالعه بپردازند و در جهت بهبود، توسعه و به طور کلی وضع آینده آنها به تعیین برنامه مبادرت کنند. در واقع، «شهر سازی» را می توان جزو فعالیت ها و علمی به شمار آورد که با زندگی روزمره و لحظه ای انسان ها ارتباط دارد و آثار آن در نحوه «سکونت» و «کار و فعالیت» و «گذراندن اوقات فراغت» شهروندان ملموس و آشکار است. از این روست که «شهرسازی» را می توان دانشی تلقی کرد که تلاش دارد رابطه ای متعادل بین «انسان»، «فعالیت» و «فضا - مکان» ایجاد نماید. تحقق این تلاش، بدون «برنامه ریزی» میسر نیست. بطور کلی دانش شهرسازی و بقولی دیگر هنر شهرسازی که در واقع آنرا می توان تلفیقی از علم و هنر دانست به دو قسمت تقسیم می شود.

از آنجا که شهرسازی بطور مستقل وجود ندارد با پیوند و ارتباط دادن با علوم پیرامونی امکان فعالیت می یابد، شهرسازی در رده علوم میان

شکل ۲- فرآیند ارتباط [۶]

از طریق فضا می توان برخی رفتارها را تا حدودی حذف نمود. اگر زمینه فضایی مناسب در اختیار افراد قرار نگیرد، رغبت آنها به انجام رفتارهای مذکور کم می شود و ممکن است این رفتار از فضای شهری حذف شود. [۶]

تعریف اقتصاد دانش بنیان:

علی رغم تعاریف متعدد در مجامع اقتصادی یک تعریف عمده از اقتصاد دانش بنیان وجود دارد. اقتصاد دانش بنیان اقتصادی است که کاربرد دانش و اطلاعات در آن اهمیت بالایی داشته و تولید و توزیع، مبتنی بر آن شکل گرفته و سرمایه گذاری در صنایع با محوریت دانش مورد توجه خاصی قرار گرفته است. سرمایه گذاری در دانش نیز عبارت است از مجموع هزینه های انجام شده در واحدهای تحقیق و توسعه و هر هزینه ای که بابت فعالیت های ارتقای دانش انجام گیرد.

اما شکوفایی و رشد اقتصاد دانش بنیان در صورتی می تواند محقق شود که چارچوب های اقتصادی و اجتماعی-سیاسی و قانونی در یک کشور دارای بسترهای لازم جهت تحقق شاخص های مورد نیاز اقتصاد

۳، اردیبهشت ماه، ۱۳۹۶، تهران، ایران

یک از مباحث ذکر شده می توان همپوشانی هایی بین آنها دست یافت. یعنی از طریق همپوشانی اشتراکات می توان تأثیر هر یک بر دیگری را یافت.

رابطه بین فرهنگ با هنر، معماری و شهرسازی یک رابطه دو طرفه میباشد. به این معنی که، همانطور که می توان برای خلق یک اثر (هنر، معماری، شهرسازی) از فرهنگ یک جامعه استفاده کرد؛ جهت ترویج یک فرهنگ نیز می توان از یک اثر استفاده کرد.

جهت ایجاد و گسترش مبحث های دانش بنیان در کشور فقط داشتن توان علمی و اجرایی کافی نیست. بلکه جهت موفقیت مبحث دانش بنیان در کشور ابتدا باید به فرهنگ دانش بنیان و گسترش آن در جامعه پرداخته شود.

دانش بنیان باشد. محیط باز برای تجارت و سرمایه گذاری، انگیزه های نوآوری و تحقق فناوری از جمله این پارامترهاست. قدرت و ثروت، به مثابه دستاوردهای اجتماعی تمایز دهنده، همواره در جوامع انسانی دارای جذابیت زیادی بوده اند به صورتی که نه تنها اکثریت انسان ها در پی به دست آوردن آنها بوده و هستند تا بتوانند در سلسله مراتب های اجتماعی به سوی بالا ارتقاء یابند، بلکه، پس از این ارتقاء نیز، همگان به دنبال آن بوده و هستند که موقعیت ممتاز خود را چه برای خویش و چه برای تداوم بیولوژیک خود (یعنی فرزندانشان) حفظ کنند.

فرهنگ در این میان، نقشی کلیدی دارد. اصطلاح واپس ماندگی فرهنگی یا شکاف فرهنگی را عموماً به عنوان عدم انتقال یا رشد بخش غیر مادی فرهنگ به نسبت بخش مادی فرهنگ میان دو جامعه و یا درون یک جامعه تعریف می کنند. شکاف فرهنگی یک واقعیت غیر قابل انکار است. عده ای بر این باور بودند که، زمانی که ماشین ها وارد شوند، دیر یا زود مردم هر جامعه ای فرهنگ رانندگی را به دست می آورند. تجربه نشان داد که چنین نیست و برای این کار نیاز به برنامه ریزی های گسترده فرهنگی وجود دارد وگرنه ما مستقیم به سوی فاجعه حرکت خواهیم کرد. فرهنگ مادی می تواند به سرعت تغییر کند اما تغییر فرهنگ غیر مادی به دلیل ضرورتی که برای درونی شدن آن وجود دارد نیاز به زمان هایی معمولاً طولانی دارد. افزون بر این تغییر مادی می تواند از قالب های یکسان یا بسیار شبیه به هم در تغییر استفاده کند در حالی که فرهنگ غیر مادی بنا بر ذات تفسیر پذیر خود همواره سبب می شود قالب ها خود به شدت متغییر بوده و نیاز به انطباق یافتن با سایر سیستم های فرهنگی داشته باشند. یادداشت هفتگی نگارنده در روزنامه شرق (دوشنبه ها)

تحصیل خود نوعی سرمایه گذاری می باشد. با استفاده صحیح از دانش آموخته شده در دانشگاه ها و سایر مراکز علمی می توان در زمان و شرایط مناسب از اندوخته ها جهت برداشت های مناسب که به نفع شخص و جامعه باشد استفاده گردد.

بنابراین جهت بهبود از وضعیت اقتصادی جامعه، باید ترویج و تخصص در دانش را همزمان به پیش برد و گسترش فرهنگ و توجه به فرهنگ عامه، استفاده صحیح از قدرت های علمی را در جامعه ترویج داد.

نتیجه

و در آخر با توجه به پژوهش موجود می توان به نتایج زیر دست یافت: در کلیه مباحث عنوان شده از قبیل: فرهنگ، هنر، معماری، شهرسازی و دانش بنیان؛ انسان عامل مشترک می باشد. با توجه به مؤلفه های هر

مراجع

- [۱] لنگ، جان، آفرینش نظریه ی معماری نقش علوم رفتاری در طراحی محیط ، ترجمه: عینی فر ، علیرضا، چاپ هفتم، تهران، دانشگاه تهران ، ۱۳۹۳.
- [۲] لاوسون، برایان، زبان فضا، ترجمه عینی فر کریمیان، علیرضا، فؤاد، ویراسته استواری، علیرضا، چاپ اول، تهران، نشر دانشگاه تهران، ۱۳۹۱.
- [۳] امیدآدری، آرتور، آموزش طرح معماری، ویراسته کیان راد- عباسپور، خسرو - محمد حسین، چاپ پنجم، ناشر علم معمار روپال ، ۱۳۹۱.
- [۴] ادانسیس، دونیس، مبادی سواد بصری، ترجمه سپهر، مسعود، چاپ بیست و هشتم، تهران، سروش، ۱۳۹۰.
- [۵] اردشیری- معماریان، مهیار- غلامحسین، هویت شهری شیراز، چاپ اول، انتشارات نوید شیراز، ۱۳۸۹.
- [۶] پاکزاد، جهانشاه ، مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، ویراسته رسولی ، معصومه ، چاپ هفتم، تهران، انتشارات شهیدی، ۱۳۹۴.
- [۷] <http://anthropology.ir> انسان شناسی و فرهنگ، ناصر فکوهی
- [۸] معماریان، غلامحسین، سیری در مبانی نظری معماری، چاپ هشتم، تهران، نشر سروش دانش، بهار ۱۳۹۲.
- [۹] کاندینسکی، واسیلی، نقطه.خط.سطح، ترجمه محقق زاده، پریسا ، ویراسته مدنی، مریم، چاپ هفتم ، تهران، نشر مارلیک، ۱۳۹۲.
- [۱۰] دی کی چنگ-اکلر، فرانسیس- جیمز، الفبای معماری، ترجمه یاران- مهران فر ، علی، ارس، ویراسته رضوان، فرشاد، جلد اول، چاپ اول، تهران، نشر دانشگاه تهران، ۱۳۹۴.
- [۱۱] لاوسون، برایان، زبان فضا، ترجمه عینی فر کریمیان، علیرضا، فؤاد، ویراسته استواری، علیرضا، چاپ اول، تهران، نشر دانشگاه تهران، زمستان ۱۳۹۳.

۳، اردیبهشت ماه، ۱۳۹۶، تهران، ایران

[۱۲] معاریان، غلامحسین، مبنای طراحی معماری، ویراسته جلالی
تهرانی، حسام، چاپ اول، تهران، موسسه انتشارات و موسسه فرهنگی
هنری نغمه نو اندیش، زمستان ۱۳۹۳.

[۱۳] <http://urbanism.blogsky.com>